

Fascinerende om fritenkere

I året 1637 kom det to prester på besøk til Larvik. I og for seg ikke altfor merkelig. For selv om Larvik ikke hadde bystatus på den tiden og var en ubetydelig flekk på kartet, bodde det en håndfull sjeler her. Og på Fresjeborgen «regjerte» de mektige Langene.

Kjeld-Willy Hansen 4. januar 2002

Det merkelige med besøket var imidlertid at prestene var ute i et hemmelig ærend. Ja, ble den egentlige hensikten med besøket avslørt, risikerte gjestene intet mindre enn dødsstraff!

Katolikker i Larvik

Prestene var nemlig katolske. Og i følge en lov som ble utstedt i 1624 av daværende konge i Danmark-Norge - den pliktoppfyllende lutheraner Christian IV - var det dødsstraff for katolikker som oppholdt seg i Danmark-Norge. Prestenes navn var Ambrosius van den Baeze og Johannes Martinus Rhugius.

Den første var dominikaner fra de spanske nederlandene, den andre «sekulærprest» og nevø av sognepresten i Sem, Lauritz Halvardsson Sthen. Også han hjemsøkt av katolske sympatier.

Nå fikk de to papistene (paverepresentantene) øyensynlig ikke utrettet altfor mye her i distriktet. Van den Baeze kunne ikke et ord norsk og dro hjem etter seks ukers åndsarbeid på fremmed jord, mens Rhugius tøyde oppholdet til to år.

Men bare det at de valgte grisgrendte Larvik-strøk for sitt katolske misjonsfremstøt, indikerer at her glødet sympatien for «den gamle tro».

Hvilket Rhugius selv hevder. Han sendte nemlig rapporter tilbake til Propagandaen i Roma, der han forteller han at det hadde lyktes ham å oppspore flere mindre grupper i Larvik og omegn som fremdeles holdt fast ved katolisismen.

Disse skal ha hilst ankomsten av en katolsk prest med stor entusiasme.

Imidlertid vakte Rhugius' aktiviteter myndighetenes mistanke, og han endte med å bli bannlyst av biskopen i Christiania, og beordret ut av landet hvis han ikke ville risikere dødsstraff. I 1639 forlot han landet.

«Fritenker»

Denne episoden fra vårt distrikt er godt kjent blant lokalhistorisk interesserte i Larvik, og gjenfortelles nå i «Norsk fritenkerhistorie 1500-1850» av Arne Bugge Amundsen (teolog og professor i folkloristikk ved Universitetet i Oslo) og Henning Laugerud (historiker og stipendiat ved Universitetet i Bergen).

Hendelsen vies riktignok ikke altfor stor oppmerksomhet av de to forskerne, men anføres som eksempel på fritenkerpraksis i Norge etter reformasjonen.

Nå vil vel mange mene at det å være kryptokatolikk (krypto = skjult/hemmelig) i tiden etter reformasjonens innføring i 1537, ikke var noen utpreget form for fritenkervirksomhet. I hvert fall ikke slik vi forstår begrepet «fritenker» i dag.

Men forfatterne opererer med en romslig begrepsdefinisjon og presiserer i forordet til denne høyst leseverdige og interessante studien at de ønsker å beskrive «enkelte av de sammensatte forutsetninger, forbilder og forhistorier som har vært forbundet med det «å tenke fritt», å gå «sine egne veier».

Og å være katolikk i Larvik og Norge i 1637 var om ikke annet livsfarlig opposisjonstenkning.

Uensartede tenkere

Men boken har videre perspektiv enn katolske opposisjonelle på 1600-tallet.

Den inkluderer en rekke uensartede «tenkere»: Jesuitten Laurits Nielsøn fra Tønsberg (1538-1622), som under tilnavnet «Klosterlasse» fikk i oppdrag fra pavekirken å gjenvinne Skandinavia for romerkirken; 1600-tallsmystikeren Nils Chronich (født rundt 1608); kvekeren Christopher Meidel (ca. 1655-1715) fra Langesund; opplysningstenkeren Ludvig Holberg (1684-1754); Fredrik Christian Wedel Jarlsberg (1757-1831) – godseier og

baron som nærte ateistiske synspunkter og mente at hele den geistlige stand burde avskaffes; den pietistiske lekpredikanten Hans Nielsen Hauge (1771-1824) og den revolusjonære arbeiderlederen Marcus Thrane (1817-1890), som hevdet at Jesus i grunnen var den første sosialist.

I tillegg virrer en mengde andre mer eller mindre uklare personligheter rundt i dobbeltmonarkiet i nevnte periode: kalvinister og kvekere, herrnhutere og hekser, alkymister og ateister, dommedagspredikanter og deister.

De får alle sin plass i denne grundige, nøkterne og kildetunge, men like fullt uhyre spennende og fascinerende, framstillingen av et emne som til nå har vært stemoderlig behandlet i norsk historieskriving.

Kjetterbål i Vestfold

Foruten å referere og diskutere eldre litteratur som streifer og belyser slike fargerike «fritenkere» og kulturhistoriske begivenheter, populariserer og levendegjør boken et stoffområde som for det meste har vært viet oppmerksomhet av forskere og spesielt interesserte.

Dessuten bidrar den til å korrigere (?) enkelte feiloppfatninger.

Historien skrives av seierherrene, og mange framstillinger med fokus på den religiøse kulturhistorien etter 1537 har ofte brukt «evangelisk-lutherske» briller.

Betimelig derfor å få en påminnelse om at hekseprosessene og kjetterbålene i Norge ikke var et katolsk middelalderfenomen, men først ble et faktum her på bjerget etter at reformasjonen var innført.

Det første kjetterbålet ble nemlig tent i 1555, da to Vestfold-bønder havnet på bålet fordi de hadde oppfordret folket til å holde fast ved sin katolske tro, faste på fredagene og holde lørdagen hellig for å ære Jomfru Maria.

I det hele tatt viser forfatterne at de «evangelisk-lutherske» myndighetene i Danmark-Norge på 15-1600-tallet glatt matchet sine katolske konkurrenter fra inkvisisjonen og var bent fram paranoide i sine anstrengelser etter å ensrette og disiplinere folks tro og tanker.

De «fromme» og dypt religiøse monarkene ivret både mye og oppbyggelig på den rette tros vegne. De innførte dødsstraff for katolikker, velsignet brenting av avvikere, opprettet et moralpoliti med gapestokk-straff for ulydige, pluss pluss.

Jesuitten på Fresje

Ja, faktisk var den protestantiske reformkirken langt mer ensrettende enn den mørke middelalderkirken, påpeker forfatterne og fører oversikten fram til sosialisten Marcus Thrane, som ble idømt seks måneders straffearbeid for blasfemiske artikler.

På den tiden - ca. 1850 - er for øvrig den lutherske kirkens disiplinerende dominans over tanke og tro brutt, får vi vite, og opposisjonelle og religionskritiske tanker har vunnet seg en fast plass i det offentlige rom og nedfelt seg i ulike fritenkernes tradisjoner.

I sum: «Norsk fritenkerhistorie 1500 – 1850» er en praktfullt gjennomillustrert, underholdende, lettlest og lærerik bok, der man finner enkelte interessante nedslag i vår egen lokal- og regionalhistorie.

Igjen får vi bekreftet at det var mye åndsdramatikk i Larvik og Vestfold i hundreåret etter reformasjonens tvangsinnføring, og forfatterne svinger selvsagt også innom Peder Alfsson, eller Petrus Alpheus som var hans latiniserte navn.

En kjent jesuitt og venn av Klosterlasse - og privatlærer for Iver Pederssøn Jernskjegg på Fresje.

Det er ikke utenkelig at Alfssøns pedagogiske praksis i Larvik resulterte i at arvtageren til det sagnomsuste Fresjegodset dro til Rostock på begynnelsen av 1600-tallet, der han døde i 1615, bare 22 år gammel.

Men det er en annen historie - som ennå ikke er skrevet.

Boken Norsk fritenkerhistorie 1500-1850 gir en grundig og nøktern men like fullt fascinerende oversikt over et emne som ikke er blitt viet altfor mye oppmerksomhet i norsk historieskriving. Her et stikk fra 1508 som viser hvilke tortur- og henrettelsesmetoder straffesystemet i Norge og Europa på 15- og 1600-tallet benyttet seg av overfor religiøse avvikere